

Panimalus

Marcelino M. Navarra

Mahayag kaayo ang bulan sa pagabut ni Donya Basilisa sa balay iyang mamay. Walay timik ang dalan kay ang nanagpuyo nangatulog na. Ang salakyanan mihunong sa atbang sa usa ka balay nga gamay, apan nag hilig tungod sa daghang katuigan nga miuyug sa kaniya. Nahiuknol sa kaluoy si Donya Basilisa sa diha nakita niya ang kabus nga balay sa kanhi maoy nagmatulo kaniya.

-Kon nasayod pa lamang ako ning iya karong pinuynan, hatagan ko unta siya sa tanang kinahanglanon. Intawon ang akong mamay! – nakatuwaw.

Nanaug siya sa iyang salakyanan ug misulod sa balay. Ang sugang nag pid-ok sa lamparilya nga diha sa abuhan maoy naghayag sa hawanan. Usa ka tigulang nga duna nay labaw sa kapitoan ka tuig ang kagulangan naglingkod sa usa ka bangko ug sa pagkaalinggat niini nga dihay misulod mikalit pagtindog. Ang usa ka babaye nga tupad kaniya mitindog usab.

-Oo, nanay.

Giyahat niya ang iyang mga mata sa nawong ni Donya Basilisa, unya namulong.

-Maayo nga mianhi ikaw. Duna akoy tinagoan nga isugilon kanimo.

Ang batan-on mitutuk sa nag sulti.

-Nagkahiitul gayud. Ako hapit na mamamtay ug kinahanglan nga ikatug-an ko kanimo king naghutot sa akong dughan una ako mamatay.

-Bahin kanako? –nangotana si Donya Basilisa nga gi kulbaan.

-Oo, bahin kanimo, Pamati. Miginhawa sa hataas ang tigulang, unya mipadayon:

-Natawo ako ning kalibutan nga kabus kaayo sanglit kabus man ang among ginikanan. Ang akong amahan sa 10 ang akong kagulangan. Gipasulod ako sa akong inahan sa pagkasulugon aron ang akong madawat ikatabang pagpuypoy sa among kakabus. Ang akong agalon mao ang imong apuhan nga si Don Jose.

Malipayon kaayo ang akong inahan nga nag buotan ako sa balay ni Don Jose, kay kaniyang uswagan ang akong kahol niadtong maluluy-ong ngalang. Nag alagad ako kaniya hangtud miabut aang panahon nga ang akong kasingkasing nagsugod pagbati mga pagbagting bag-o ug katingalahan! Na dalaga ako.

-Apan ning aniba sa akong pagkadalaga miabut ang makalilisang hitabo. Ang akong inahan gidagit sa kamatayon! Duha nalang kami ang nahibilin ning kalibutan. . ako ug ang akong manghud nga babaye gihapon nga may napulog –tulo ang kagulangan. Makaluluoy kami kay wa nay inahan. Apan naluoy kanamo si Don Jose kay iya kaming gisagup.

-Si Eduardo ang anak ni Don Jose nga mao ang imong amahan, sama kanakog kagulangan, Talirungan kami! Kadtong bataa wala gayud madala sa balay kay sukad sa gamay pa didto man patunghaa sa Manila. Magduawan lang siya kon moabut ang panahon sa tinglinghayaw.

-Sanglit talirungan kami ug kay gitugahan man ako ni Bathala ug panagwayng maanyag si Eduardo misumbong kanako sa iyang gibati nga ako iya kunong higugmaon labaw sa tanan. Ug sa akong kabuang ug kawalay alamag sa butang gugmahanon misugot ako kaniya. Sa sinugdan wala ko siya panumbalinga kay kinsa man ugod ako! Kabus ug kaniya ni angay! Apan kay gihigugma man gayud kono ako niya gitangso ko siya.

-Apan gi ampinga kod maayo ang akong kadunggan. Kon gisugot ko siya, kana arun lamang pag palipay kaniya ka lisud supakon nga masuko unya siya ug papahawaon hinuon kami, Wala na ra bay lain nga among kapaingnan.

-Miabut ang adlaw sa tingtungha ug didto na usab siya sa Manila.

Dunay mga higayon nga makadawat akog sulat gikan kaniya. Sa iyang mga sulat nagpasabut nga ako da konoy higugmaon ug pangasaw-on. Gikataw-an ko lamang ang iyang mga sulat kay kon ugaling dili man kadto alimungaw sa iyang kabatan-on, maoy pagbiaybiay sa akong kahimtang.

-Mga tuig nawala sa kalibutan. Ang pagbinatiay namo ni Eduardo daw nahilisan ug diyutay kay adto na man usab siya magkanunayan ug sulti sa akong manghod (Flordelisa) nga nadalaga usab.

-Ang pagtagad ni Eduardo kanako mao hinuon gihapon. Wala siya magpasabut nga siya naninguha sa akong manghud. Hinuon iya akong dasigon ug tanyagan sa mga pulong matamis. “Kanunay akong naghulat kanimo Margarita.” – moingon siya kanako, apan wala ko lang tagda.

-Ang langit nasayud nga ako wala matahap sa kadunggan ni Eduardo kun mahadlok nga madaug niya ang kasingkasing sa akong manghud. Wala akoy mapamalandong nga siya nagbalay mga dautang buhat alang sa akong manghud kay sa mga higayon sa among panaghinigugmaay wala gayud siya bisan makausa, makabuhat ug butang ngs nakasamad sa akong kasingkasing.

-Apan, hay! mga langit. Miabut ang adlaw nga si Eduardo mogikan sa Amerika aron pagpadayon sa iyang pagtuon. Nianang gabii, ang akong manghud migakus kanako ug mihilak. “Naunsa ka Flordelisa?” – ako siyang gipangutana.

-Wala motubag.

“Naunsa ugod ka Flordelisa, nabuang ka? – gipangotana kog usab.

-Wala gayud motubag. Gipasagdan ko na lamang siya.

-Ug, oh! sa pagkaingon ugma si Flordelisa nahanaw! Dili maantus ang kasubo nga akong gibati. Hilabihan kong hilak! Nabuangbuang ako kaniyag pinangita. Diha na nako hisayri nga

nanlupad na ang daghang adlaw. Si Flordelisa kono gidala ni Eduardo sa iyang panaw.

“Daan pa lagi ako!” – nakatuwaw akong usa ra. “Simbako uroy kon ang tipik sa akong kinabuhi nahulog pa sa limbong niadtong batan-on, magunsa na lang ako?”

Tapos ang unom ka bulan sukad mawala si Flordelisa, naminyo ako kang Mundo, ang tsoper ni Don Jose. Tulo ka bulan sukad usab kami maminyo nasayran ko ang makalilisang balita. Si Flordelisa, ang akon intawong manghud nga gibilin ni nanay kanako, giluiban sa batan-on, gigisi ang iyang kasingkasing ug kay wala man intawong kaantus, namatay . . . !

-Panimalus nga sibo kun labing pintas, akong gipanumpa sa nawong sa kalangitan!

-Wala madugay namatay si Don Jose. Si Eduardo mao nay mipuli sa lingkoranan sa iyang amahan. Wala madugay, naminyo siya kang Marcela nga wala usab dangtig 14 ka bulan namatay! Namatay, apan nagbilin usa ka matambok nga balita.

-Sanglit bag-o usab akong nag-anak, ang iyaan ni Eduardo miaghat kanako nga maoy pamtutuon sa bata. Misugot ako, apan kinahanglan akong dad-on ang bata sa among balay. Ni ini ang batan-ong sapian miuyon.

-Gidala ko sa amo ug gidulog ko ang duha ka bata. Daw walay kalainan ang ilang bayhon ug panagway sanglit talirungan ug pulos babaye.

“Miabut na gayud ang banagbanag sa gipangandoy kong panimalus!” –nakatuwaw ako niadtong higayona.

-Wa ko usiki ang higayon. Ang duha ka sapot sa bata akong gibaylo. Ang sapot sa akong anak maoy gisul-ob ko sa anak ni Eduardo ug ang sa anak niya didto sa ako. Sa diha nga miabut ang ikaupat ka bulan, ang amahan miduaw kanamo ug gidala sa harianon nilang balay ang bata. Abi nimog kinsang bataa ang nadala? Oh, ang akong anak! Ang akong anak maoy nadala sa simbahan ug gi bunyagan sa sunat. Ang akong anak maoy nakatagamtam sa tanang kabuluhanan ning kinabuhi! Ang akong anak nga, sa diha nga namatay si Eduardo maot nakapanunod sa dakuan uyamot nga kabilin. Ug . . . ning tanan, gumikan sa panimalus nga gipanumpa ko kang Bathala! Nga lya unta akong pasayluon!

-Inahan ko! Inahan ko! Ikaw diay ang akong inahan . . . Inahan ug anak nagakus.

-Kadto diay si Felisa . . . . . nagkanayon si Donya Basilisa.

-Mao ang matuod nga anak ni Eduardo.